

УДК 81'366.523:811.161.2

Гінзбург Михайло Давидович,
доктор технічних наук, професор**СЕРЕДНІЙ РІД В УКРАЇНСЬКИХ ЗАГАЛЬНИХ І ФАХОВИХ ТЕКСТАХ:
ТРАДИЦІЇ СЛОВОВЖИВАННЯ**

У статті, ґрунтуючись на працях провідних мовознавців «золотого десятиліття» та наших днів, викладено чотири основні значеннєві варіанти вживання середнього роду в українських текстах. Їх проілюстровано прикладами з творів класиків української дорадянської та радянської літератури, а також сучасних українських письменників. Наголошено на особливостях уживання середнього роду, що відрізняють українську мову від російської, і підтверджено ці відмінності порівнянням російських приказок і прислів'їв з їхніми українськими відповідниками, а також оригінального тексту Миколи Гоголя з його українським перекладом Максима Рильського.

Ключові слова: *гендер, граматична категорія роду, середній рід, слововживання.*

Дослідження граматичної категорії роду посідають важливе місце у сучасному мовознавстві. Додаткової актуальності їм надають питання гендерної толерантності. Мовознавці наголошують, «що у всіх мовах, які мають граматичну категорію роду, існує «пріоритет» чоловічого роду» [24, 125], хоча вияв цього «пріоритету» різний навіть для таких сусідніх слов'янських мов, як українська і російська. Так, українська мова має певні особливості, пов'язані з уживанням середнього роду, що їх виклала у своїх працях Олена Курило [15, 155-156], Микола Сулима [28, 12-18], Іван Огієнко [17, 160-183], Олександр Пономарів [20, 145-148] та інші мовознавці.

Мета цієї статті – звернути увагу укладачів загальних і фахових текстів на зазначені особливості, якими, на жаль, часто нехтують.

Як відомо, середній рід є «найабстрактніший за своїм граматичним значенням і лексичним наповненням» [20, 145]. На думку І. Огієнка «назва „середній” зовсім невдала», бо «на початку, за глибокої давнини, існували тільки два роди, як то й природно: чоловічий та жіночий, що й досі позосталися в деяких мовах світу, наприклад у мові французькій, що т. зв. середнього роду не знає. Але з бігом часу те, що зосталося **поза цими двома головними родами, коли рід ясно не окреслювався, створило рід неозначений чи ніякий**» (наше виділення. – М. Г.) [17, 164-165]. Бо **ніякий** – це «будь-який, який би не був» [27, т. 5, 431], тоді як **середній** – це «проміжний за своїми ознаками, властивостями між двома крайніми, протилежними ознаками, властивостями» [27, т. 9, 135]. Очевидно, що за критерієм «відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю» [32, п. Г.2] термін **ніякий рід** є прозорішим за термін **середній рід**. Можливо тому, саме термін **ніякий рід** був єдиною познакою для цього поняття у Правописі 1928 р. [34, 29-32]. Термін **ніякий рід** вживали у своїх засадничих працях провідні мовознавці «золотого десятиріччя» О. Курило, О. Синявський, М. Сулима та інші. Проте у Правописі 1933 р. [33, 27-29] його замінено на спільний з російською мовою термін *середній рід*. На нашу думку, «провина» українського терміна **ніякий рід** полягає в тому, що він подібний до польського терміна *rodzaj nijaki*, семантично близький до німецького *Neutrum* і суттєво відрізняється від російського терміна *средний род*.

Микола Сулима зазначає, що «українська мова дуже широко вживає форм ніякого роду, виявляючи ним найрізноманітніші нюанси думки» і подає 11 значеннєвих варіантів, з яких лише останній він позначає як такий, що не відповідає українській мовній нормі [28, 12-18]. Розгляньмо чотири основні з них.

Варіант 1. Найважливішим для загальних і фахових текстів є випадок, коли йдеться про людину взагалі незалежно від її статі. Олена Курило писала: «Де нема потреби визначити певний рід, чоловічий чи жіночий, а мова взагалі про людину мовиться в її збірному значінні, або коли невідомо, за кого говорить, за чоловіка чи за жінку, то прикметник або займенник-прикметник, правлячи за підмет або прями́й предмет¹, стоїть у формі ніякого роду» та проілюструвала це такими численними прикладами: «Зраділо *мале й велике* Гр. Що *старе*, що *мале*, що *дурне* Гр. Як багатий скривиться, то *всяке* дивиться Ном. 1601. *Всяке* знає, що й досі козацькі пісні співає сільський люд Кул. VI, 209. *Всяке* читає їх смакуючи іб. 449. *Всяке* знає, чого та хата не кінчається Етн. 45. *Кожне* розуміє, яка то велика в письменстві сила Є. *Убоге* не живе, а тліє Приказка. *Всяке* знає, що коли декілька чоловіка (так в оригіналі. – М. Г.) одну роблять роботу, то пісня помагає Є. 27. Вони (панки) заходять часто з

чужими людьми у розмову, а *своє* то б'ють так, як великі пани МВ. *Те* воду возить, *те* глину, ті кружками місяць Етн. 45. Прямо подивись, то *таке старе* видає, а луза насіння трьома зубами і воює. Кан.» [15, 155-156]. Таку саму рекомендацію дає Микола Сулима: «Ніяким родом ще характеризують якийсь загал, збірність, де просто немає й потреби або можливості² визначати рід осіб чи речей (ті бо особи чи речі, напр., різних родів)» та надає такі приклади: «*Всяке* на Україні лютих ворогів собі *мало* (П. Куліш). Його *мале й велике* знає (Л. Глібів). Присягу не *кожне* зрадить (Л. Українка). Як од яструба од його: *те* тіка, *те* плаче (А. Тесленко)» [28, 15-16]. Олександр Пономарів також зазначає, що «середній рід субстантивованих прикметників та займенників надає викладові узагальнення» та ілюструє це такими прикладами: «“Зо всього села зійшлись люди — і *старе* і *мале*: так увесь майдан і вкрили” (О. Стороженко); “Жила у батька-матері, не знаючи горя, ані лиха. Сказано, як *молоде*, то й гадок не має; тільки й думки, якби-то погуляти весело” (Марко Вовчок)» [20, 148].

У нашій статті [7] наведено численні приклади, дібрані зі словників Бориса Грінченка, за редакцією Агатангела Кримського та Сергія Єфремова, Майка Йогансена, Івана Виргана та Марії Пилинської, що підтверджують зазначені вище рекомендації О. Курило, М. Сулими та О. Пономарева.

Подамо приклади такого слововживання з творів класиків радянської літератури:

«Весела робота — це втіха і мета життя. Коли **кожне**³ знає, куди прикласти своїх рук, як каменяр знає, куди ляже кожний камінець у стіні, — як радісно тоді жити..!» (Ю. Яновський. «Майстер корабля») [36, т. 2, 112];

«Скільки мені цей безхозний собор нервів коштує... **Кожне** глузує, розігрує, ти ж чув! Вигадав, каже, потьомкінську штучку!» (О. Гончар «Собор») [10, т. 7, 81];

«Коли проходили парочку, залякну в поцілункові, обоє вдали, ніби нічого не помітили, і далі йшли, мов чужі, **кожне** по своєму боці шосе, і мовчали вперто й затято, неначе вороги» (П. Загребельний «Диво») [14, т. 2, 21];

«Тітка, насупившись, мовчить, і **жодне** з людей не усміхається на жарт, лише Микола Хашуватий каже:

– Либонь, на праве, на живе» (Є. Гуцало. «Голодомор») [11, т. 2, 406].

Цю характерну рису української мови можна побачити й у творах сучасних письменників. Наприклад:

«...на всіх простінках і склепіннях так само мовчали бляклі, розмиті віками жінки й чоловіки, і **кожне** мало ті самі нетутешні, набряклі еклезіастівським смутком всевідання очі» (О. Забужко. «Музей покинутих секретів») [13, 21];

«Це так **усяке** прийде в хату й зачне забирать усе, що йому понаравиця...» (О. Забужко. «Музей покинутих секретів») [13, 690];

«...упритомнивши собі, що **жодне** з них двох так і не спитало в другого справжнього імени» (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [13, 229];

«Але — що важливіше — **кожне** з них певного дня і майже водночас усвідомило, що це велика випадковість і в жодному іншому разі, ніколи й ні з ким цього не вдасться пережити вдруге» (Ю. Андрухович. «Дванадцять обручів») [1, 132];

«А в мене самих тільки братів та сестер дев'ятеро. І **кожне** ходить у заручниках» (В. Шкляр. «За-лишенець») [35, 185].

Зазначене слововживання фіксуємо й у фахових текстах. Так, у своєму підручнику Микола Наконечний писав: «**Кожне** із нас повинне усвідомити собі, що, як для нашого письма “годитця”, “б'єця”... — то недозволенні правописні помилки, отак, з другого боку, для живої мови вимова: б'єт^б-ся, качеч-ці... — річ геть недопустима» [16, 214]. А Олена Курило зазначає: «Кожний бо суб'єкт не тільки пасивно сприймає, а і творить мову. Але в цій творчості сваволі не може бути, і своє, індивідуальне **кожне** мусить підганяти під віками збережену підставу, щоб підійти під мислі народів» [15, 214].

Російська мова не має такої особливості⁴, а коли йдеться про людину взагалі незалежно від її статі, уживає чоловічого роду, що наочно ілюструє порівняння російських приказок і прислів'їв з їхніми українськими відповідниками:

– **Горбатого** могила *исправит*. – **Яке** в колиску, **таке** в могилку [21, п. 157];

– **Каков едет, таков** и *погоняет*. – **Яке** брело, **таке** й стріло [21, п. 324].

– *Кому быть повешенным, тот не утонет*. – **Що** має утонуті, **те** не увисне. **Що** має висіти, **те** не утоне [21, п. 352].

– *Плюнь в глаза, а он говорит, что Божья роса*. – Ти йому «**стрижене**», а **воно** тобі «**голене**» [5, 194].

– *Кто в лес, кто по дрова*. – **Одне** до ліса, а **друге** до біса. **Те** к лісу, а **те** к бісу. [5, 285, 439].

Цю відмінність наочно підтверджує порівняння оригінального російського тексту «Ночь перед Рождеством» Миколи Гоголя [9, 201-243] з його українським перекладом Максима Рильського [8]:

Оригінальний російський текст	Переклад М. Рильського
Таким-то образом, как только чорт спрятал в карман свой месяц, вдруг по всему миру сделалось так темно, что не <i>всякой</i> бы нашел дорогу к шинку, не только к дьяку [9, 204]	Таким от побитом, скоро чортяка сховав до кишені своєї місяця, враз по всьому світу зробилося так темно, що не <i>кожне</i> знайшло б дорогу й до шинку, не то що до дяка [8, 7]
Солоха кланялась каждому, и <i>каждый</i> думал, что она кланяется ему одному [9, 211]	Солоха вклонялася кожному, і <i>кожне</i> думало, що то йому самому [8, 15].
Не прошло нескольких дней после прибытия его в село, как <i>все</i> уже узнали, что он знахарь [9, 222]	Не минуло й кілька днів, як прибув він до села, а <i>всьяке</i> вже знало, що він характерник [8, 28]
Плетня видны были только одни остатки, потому что <i>всякой</i> , выходявший из дому, никогда не брал палки для собак, в надежде, что будет проходить мимо кумова огорода и выдернет любую из его плетня [9, 228]	З ліси тільки рештки бовваніли, бо ж <i>усяке</i> , як рушало з дому, ніколи не брало дрючка од собак, надіючися, що йшовши побіля кумового города і висмиче собі якого схоче з його ліси [8, 35]

Отже, українська мова на відміну від російської⁵ в конструкціях, у яких одночасно йдеться як про чоловіків, так і про жінок, уживає займенникових іменників *кожне, всяке (усяке), жодне*, а також субстантивованих прикметників *середнього (ніякого) роду*. Цей факт знайшов свій відбиток у розділі «Займенник» (автор – І. Матвіяс) виданої 1969 р. академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія», де зазначено, що «займенники *кожний, усякий* можуть уживатися в формі середнього роду, хоч особи, що узагальнюються цими займенниками, бувають чоловічого і жіночого роду: “Убігають Петро і Оріся, *кожне* з півбулкою у руках” (П. Мирний); “А що ж, панове, — пан мовляє, — нічого не робив!.. Мене *усяке* добре знає! Суддею був, для себе жив...” (Л. Глібов)» [29, 293].

Зауважимо, що в таких реченнях присудок зазвичай узгоджується з підметом щодо числа, тобто стоїть в однині, а також для минулого часу та умовного способу щодо роду. Проте іноді присудок, якщо він передує підметові, може бути й у множині. Наприклад: «*Пішли кожне* додому». Тут «думка, зосередившись на моменті збірності в присудку, розчленовує ту збірність на складові одиниці в підметі, що стоїть після присудка» [15, 92].

Варіант 2. Середній (ніякий) рід характеризує ще невизначеність, нез’ясованість, коли перед нашою увагою, думкою чи почуттям стоїть непевна річ [28, 14].

Так, займенник середнього (ніякого) роду *воно* може означати невідому, лиху особу будь-якої статі. Наприклад: «Хто ж це в мене їх (коноплі) підчистив? *Воно* й бере, та не заразом, а потрошку... Коли б мені його піймать та провчить, – *воно* б тоді одсахнулося Гр.» [15, 156]; «Чую – а *воно* вже в комору залізло й шарудить там (з живих уст)» [2, 157].

Займенник середнього (ніякого) роду *щось* вказує собою на цілковиту невизначеність підмета, зокрема і роду його. Наприклад: «З двору виїхало *щось* судове Кул. VI, 456. Це *щось* заїзже Барв. 209. Порозгрібає *щось* їх за ніч Етн. 32. Чуємо *щось* наче пішло у світлицю... і назад ще не йшло ніхто ів. 31. Іще сонечко не приходило, *щось* до мене та приходило. Пісня. *Щось* прийшло і черешні обірвало Яв. 48.» [15, 156]; «*Щось* зашамотіло за коминком на печі, позіхнуло (А. Тесленко)» [28, 14]; «Кажуть, — почав Грицько, — що *щось* приїде, одбере у нас луку і гроші за те, що косили її. А якщо не дамо грошей, так цінуватиме (Борис Грінченко, II, 1963, 146)» [27, т. 11, 238]; «Був один цар, котрий мав у своїм дворі золоту грушу. Але він з неї користі не мав, бо врожай з груші *щось* крало (Казки Буковини, 1968, 200); В таку добу під горою, Біля того гаю, Що чорніє над водою, *Щось* біле блукає (Тарас Шевченко, I, 1963, 3); Не вспів Чіпка підняти голову, коли чує, *щось* гукає: — Галю!.. Галю!.. Галю!.. (Панас Мирний, I, 1949, 167); *Щось* тихо застогнало поміж деревами (Михайло Стельмах, I, 1962, 263)» [27, т. 11, 608].

Обидва займенники *воно* і *щось* містить цитата з твору М. Коцюбинського «Невідомий»: «Одного разу я озирнувся, бо чув на плечах слід чужих очей, слизький, холодний. *Щось* йшло за мною, якесь пальто. Я завернув. *Воно*. Пішов тихіше. Так само. Став біля дерева. Здається, стало. Чи озирнутись? Ні. Я пішов швидше. Так наче бігло» [20, 147].

Зауважимо, що носій російської мови в усіх цих випадках ужив би займенника чоловічого роду *кто-то* [18, 50].

Варіант 3. У фахових текстах дуже важливо описати ситуації, що виникають унаслідок дії природних чинників. Тут у пригоді стають безособові речення з дієсловами минулого часу у формі середнього роду на *-ло*, наприклад: *Трубу покорило іржею; Опори лінії електропередавання повалило вітром; Човен знесло течією.* Річ у тім, що саме безособові речення наголошують на об’єктивності природних процесів, їхньої незалежності від волі людини [20, 172; 31, 266].

З огляду на рекомендації О. Синявського [25, 211] треба розрізняти такі безособові речення як *«опору повалило»* від інших безпідметових речень. Бо речення *«опору повалено»* з дієслівною формою на *-но, -то* позначає процес, який має діяча, проте в реченні його не вказано. Тобто таких речень можна вживати аби, це тільки зробили люди. У реченнях на *-но, -то* підмет не називають *«свідомо (принаймні часто), а інколи й не навмисно, то тільки через незнання його, при тім ця причина дії майже завжди буде “хтось”, у реченнях же з присудком ніякого роду однини (-ло...)* він завжди невідомий і таємничий (*“щось”*)» [25, 205].

Неозначено-особове речення *«опору повалили»* буде доречно тоді, коли діячем є хтось із певного чітко окресленого кола осіб, або конкретна особа (конкретні особи), зазначена (зазначені) раніше, тобто відомі слухачеві (читачеві).

Зауважимо, що безособових речень з дієсловами минулого часу у формі середнього роду на *-ло* іноді вживають і стосовно людей. Наприклад: *«У неї раз украло спідницю»* (Нар.); *«У нього снопи забра-ло»* (про людей). (Нар.); *«Хазяїн дома? – На дворі крикнуло: Указ од кесаря»*. (Т. Шевч.). Проте, на відміну від речень на *-но, -то*, тут ідеться про дії, які мовець осуджує, уживаючи відповідних дієслів: *крати, забрати, загарбати, спалити, поламати, псувати, пошкодити* тощо [25, 206-207].

Варіант 4. В окремих випадках форма середнього роду надає текстові емоційної забарвленості (пестливості або зневаги чи презирливості), що не допустимо у фахових текстах. Микола Сулима зазначає, що *«раз-у-раз народня українська мова вживає ніякого роду, щоб підкреслити якесь почуття взагалі до котроїсь особи; це може бути і симпатія і антипатія, а з контексту, звичайно, буває видно, що саме хочуть виявити ніяким родом. У письменницькій українській мові ніякий рід із таким значінням так само не абияк поширений, хоч і рідший, ніж у народній фразі»* [28, 16]. Зазначений варіант ілюструють такі приклади: *«Борець... вередує, як той панич. І де взялось таке хиренне!* (Т. Шевченко). *Ти б, Андрію, хоч би бики загнав пішов... Господи, яке то вже до лежні воно!* (А. Тесленко). *“Імператора Кирила” не чули?... Це те саме Кирило, що під Цусимою в Японське море впало було і не втопилось... Воно само собі оголосило себе російським імператором (І. Вочревісуший)»* [28, 17]. Аналогічний приклад подає і О. Курило: *«Та де ж таки йому за писаря ставати? Воно – ще таке молоде та дурне Гр.»* [15, 156]. Олександр Пономарів ілюструє це значення так: *«Насилу виліз із бебехів пан Цибульський: таке плюгавеньке, товстеньке, кирпате, очі як оскою попрорізувані, а пика та червона, як новий п'ятак, аж блищить (О. Стороженко); Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно, ледащо, мені робити не хоче! (Марко Вовчок)».* Усі ці приклади підтверджують думку О. Пономаріва, що *«підкреслено негативного (іронічного, сатиричного) забарвлення набувають форми середнього роду, коли вони контрастують з одночасно застосовуваними до тієї самої особи категоріями чоловічого або жіночого роду»* [20, 147]. Те саме стосується і підкреслювання середнім (ніяким) родом почуттів симпатії (ніжності, пестливості) до різних осіб, як дорослих, так і малих дітей певної статі. Наприклад: *«Гомонить він (чоловік побравшись) до мене, а я усе мовчу. Воно поміж народом пленталось та й бачило доволі, так і говорить до мене, а я усе соромляюсь Барв. 4»* [15, 156]; *«Аж заплачу, як побачу малого хлопчика в селі: мов одірвалось од гіллі, одно однісеньке під тином сидить собі (Т. Шевченко). Пошкандибала Івана сина годувать. Воно сповитєс кричало (Т. Шевченко)»* [28, 16]; *«Миколка, Прокопів хлопчик, такий школяр гарнесенький був: смирененький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та ще ж такий чорнобривенький, білолиценький, носик невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. Воно й училось, нівроку йому. Страх яке до книжки було: чита, одно чита, а особливо як “на-урок” загадають щось таке чи про луку, чи про ліс... Ну й любило це!»* (А. Тесленко) [20, 146].

Отже, негативну чи позитивну оцінку певних реалій висловлює не середній (ніякий) рід сам по собі, а саме чергування, протиставлення родових форм [30, 275]. Проте такого контрасту ми не спостерігаємо стосовно займенникових іменників *кожне, усяке, жодне*, бо їх уживають не стосовно однієї особи певної статі, а щоб указати на те, що вирізнювана з певної сукупності особа незалежно від її статі виявляє спільність з іншими особами цієї сукупності.

Зауважимо також, що на відміну від російської мови, де **всякий** має також друге розмовне презирливе значення⁶, українського **всякий** так не вживають [27, т. 1, 771], а українськими відповідниками російського **всякий** у цьому другому значенні є такі: *леда-хто, ледь-хто, ледай-хто, ляда-*

кто, аби-кто, що ілюструють такі приклади: «Нехай мене леда-дурень в личко не цілує. Побити, то й аби-кто знайдеться – от инше діло пожалувати. Жінка має право вимагати розлучного листа за леда-слово (Л. Українка)» [22, т. 1, 125]. А відповідником російського «Полюбуй мене в черне, а в красне і всякий полюбуй» буде українське «полюбуй мене в сажному, а в білому й аби-кто полюбуй» [22, т. 2, вип. 1, 351].

З наведеного можна зробити такі висновки.

1. Характерною особливістю української мови, що відрізняє її від російської, є широке вживання форм середнього (ніякого) роду в різних значеннях, на що мають зважати укладачі загальних і фахових текстів.

2. З огляду на норми і традиції української мови треба вживати займенникових іменників **середнього (ніякого) роду кожне, усяке, жодне, те** у контекстах, де йдеться про людину взагалі незалежно від статі. Це відповідає принципу гендерної толерантності. Російська мова у таких конструкціях уживає займенників чоловічого роду *каждый, всякий, тот*.

3. Займенники середнього (ніякого) роду *воно і щось* характеризують ще невизначеність, нез'ясованість підмета, зокрема і роду його. У таких випадках носії російської мови уживають займенника чоловічого роду *кто-то*.

4. Для позначання ситуацій, що виникають унаслідок дії природних чинників, треба вживати безособових речень з дієсловами минулого часу у формі середнього роду на **–ло**.

5. Форма середнього роду надає текстові емоційної забарвленості (пестливості або зневаги чи презирливості) не сама по собі, а лише тоді, коли вона контрастує з одночасно застосовуваними до тієї самої особи формами чоловічого або жіночого роду.

6. З огляду на критерій «відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю» [32, п. Г.2] вилучений 1933 р. термін **ніякий рід** є прозорішим за термін **середній рід**, що дає підстави повернути термін **ніякий рід** в активний вжиток як дозволений синонім чинного сьогодні терміна **середній рід**.

Примітки:

¹ Сучасною термінологією – прямий додаток.

² У цитатах збережено орфографію оригіналу.

³ Тут і далі в цитатах наше виділення грубим шрифтом.

⁴ У російській мові категорія середнього роду в окремих випадках «набуває особливого відтінку розширеності (в оригіналі – рос. расширения – М. Г.) поняття: *Старое старится, молодое растет*. (Приказка). <...> Тут середній рід усвідомлюють не нарівні з чоловічим жіночим як їх заперечення, а поза самої ідеї статі: *старое*, наприклад <...>, не позначає ані “дід”, ані “баба”, а позначає і діди, і баби, і всю природу – усе, що взагалі може старіти, незалежно від статі [19, 137]. Зазначено здатність іменників середнього роду ад’єктивного відмінювання узагальнено називати «явище, що його характеризує ознака, названа прикметником-мотиватором: *новое, старое, близкое, прекрасное, трагическое* (естетика), *неизвестное* (у математиці), *будущее, прошлое*. Цей тип має високу продуктивність у науковій термінології, а також у розмовному і художньому мовленні <...>» [23, 240]. Проте узагальненими назвами осіб незалежно від їхньої статі в російській мові є іменники чоловічого роду [23, 467].

⁵ Російських займенників *каждый* і *всякий* стосовно людей уживають лише в чоловічому або жіночому роді. Коли ж йдеться про людину взагалі незалежно від її статі – у чоловічому, наприклад: «*Всякий так скажет, сделает*» (Приказка); «*И, кого ни встретит, всякий Долго-долго смотрит в след*» (А. Твардовский. «Страна Муравия»); «*Я нужен всем и каждому, И каждый нужен мне*» (Лебедев-Кумач. «Моя страна»); «*Все понимали, что наступил поворотный день в жизни колхоза, но каждый по своему думал о будущем*» (Николаева «Жатва»). Жіночого роду уживають лише стосовно жінок: «*Теперь у всякого и у всякой свой угол есть, хоть маленький, да особый*» (И. Гончаров. «Обрыв»). Ч. 1. Глава 8); «*Я догадался, что они нарочно взяли каждая не свою роль*» (А. Грибоедов «Студент») [26, т. 2, 899, т. 5, 652; 3, т. 3, 311, т. 7, 536-537], «*О, милые гости, клянусь, что каждый и каждая из вас умнее Вольтера, чувствительнее Руссо, несравненно обольстительнее Алкивиада, Дон-Жуана, Лукреций, Джульет и Беатричей!*» (Ф. Достоевский. «Золотой век в кармане») [12].

⁶ Російській займенник *всякий* має два іменникові значення: перше – нейтральне «Каждый, любой человек» і друге – розмовне «Разг. О человеке, не заслуживающем внимания, не пользующимся авторитетом. Будет мне тут указывать всякий! Ходят тут всякие!» [4, 163; 6, 16-17].

Література

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів: Роман / Юрій Андрухович. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 288 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо/ Борис Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім «KM Academia», 1994. – 254 с.
3. Большой академический словарь русского языка / [гл. ред. К. С. Горбачевич ; Рос. акад. наук, Ин-т лингвист. исслед.]. – М. ; СПб. : Наука, 2004-2010. – Т. 1 – Т. 14 (А – Отрыть).
4. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов.]. – СПб. : Норинт, 2001. – 1536 с.

5. Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. – Харків: Прапор, 2002. – 864 с.
6. Гайнутдинова А. Ф. Субстантивация местоимений в русском языке. Тематические группы субстантивированных местоимений / А. Ф. Гайнутдинова // Вестник Челябинского государственного университета, 2010. – № 21 (202). – С. 16-18. – Режим доступа : <http://www.lib.csu.ru/vch/202/003.pdf>
7. Гінзбург М. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати / Михайло Гінзбург // Українознавчий альманах. – Вип. 9. – Київ ; Мелітополь, 2012. – С. 75-83. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ukralm/2012_9/ginzburh.pdf
8. Гоголь М. Ніч проти Різдва. З малюнками / М. Гоголь; [пер. М. Рильського.]. – К. : Книгоспілка, [1929]. – 56 с.
9. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений / Н. В. Гоголь; [гл. ред. Н. А. Мещеряков.]. – Т. 1. – Ганц Кюхельгартен. Вечера на хуторе близ Диканьки. – М. : Изд-во АН СССР, 1940. – 556 с.
10. Гончар О. Твори: [в 7 т.]. / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1987-1988. – Т. 1-7.
11. Гуцало Є. Твори: [в 5 т.]. / Євген Гуцало. – К. : Дніпро, 1996-1997. – Т. 1-5.
12. Достоевский Ф. М. Собрание сочинений: [в 15 т.] / Ф. М. Достоевский. – Л. : «Наука», Ленинградское отделение, 1988—1996. – Т. 13. – Дневник писателя. 1876. – С. 13. – Режим доступа: <http://rvb.ru/dostoevski/01text/vol13/130.htm>
13. Забужко Оксана. Музей покинутих секретів : роман. / Оксана Забужко. – К. : Спадщина, 2012. – 832 с.
14. Загребельний П. Твори: [в 6 т.]. / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1979-1981. – Т. 1-6.
15. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303 с. (передрук видання 1925 р.).
16. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис український / М. Наконечний. – Харків : Рух, [1928]. – 240, 24 с. – (Бібліотека українознавства).
17. Огієнко І. Наша літературна мова / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон); [упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик.]. – К.: Наша культура і наука, 2011. – 356 с. – (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). Серія 2. «Зарубіжні першодруки», т. 9).
18. Островський В. І. А українською кажуть так... / В. І. Островський, Г. Ф. Островська. – Одеса: Астропринт, 2008. – 400 с. – (Серія наукових і художніх книг: «Берег Овідія». Т. VII).
19. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
20. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
21. Пословица не мимо молвится. Нема приповідки без правди: російські прислів'я та приказки з українськими відповідниками / [уклад. Н. Беленькова.]. – [2-е вид., випр. й доп.]. – К. : Дніпро, 1969. – Режим доступу : <http://uadocs.exdat.com/docs/index-187095.html>
22. Російсько-український словник : [у 4 т.]. / Гол. ред. А. Е. Кримський. Т. 1 (А-Ж) – К. : Червоний шлях, 1924. – 290 с.; Т. 2, Вип. 1 (З-К). – К. : ДВУ, 1929. – 392 с. ; Вип. 2 (Л-Намыкивать). – Харків: УРЕ, 1932. – С. 393-724 ; Вип. 3 (Намыл-Няты). – Харків : УРЕ, 1933. – С. 725-1056.
23. Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). – М. : Наука, 1980. – 784 с.
24. Семиколєнова О. Ключові компетенції проведення гендерно-правової експертизи / Олена Семиколєнова // Законотворчість: Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законотворчої політики. – К.: Москаленко О.М. ФОП, 2010. – С. 114-142. – Режим доступу: <http://pdp.org.ua/books/2380-2010>
25. Синявський О. Норми української літературної мови / Олекса Синявський. – Л. : Українське видавництво, 1941. – 363 с.
26. Словарь современного русского литературного языка: [в 17 т.]. / АН СССР. Ин-т рус. яз. – М. ; Ленинград: Наука, 1950-1965. – Т. 1-17.
27. Словник української мови: [в 11 т.]. / [Ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
28. Сулима М. Українська фраза: коротенькі начерки : Посібник та підручник для профшкіл і педвузів, держкурсів українознавства і роб. бібліотек учителя установ Соцвиху / М. Сулима ; Укрлікнеп при УПО НКО УСРР. – Харків : Рух, [1928]. – 97 с. – (Бібліотека українознавства) – Режим доступу : <http://r2u.org.ua/node/186>
29. Сучасна українська літературна мова. Морфологія; / [за заг. ред. акад. УРСР І. К. Білодіда.]. – К. : Наукова думка, 1969. – 584 с.
30. Сучасна українська літературна мова. Стилістика; / [за заг. ред. акад. УРСР І. К. Білодіда.]. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
31. Сучасна українська мова: підручник / [за ред. О. Д. Пономарева]. – [2 вид., перероб.]. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
32. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2009. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – IV, 31 с. – (Національний стандарт України).
33. Український правопис / Народний комісаріат освіти УСРР. – Харків : Радянська школа, 1933. – 95 с.
34. Український правопис / У.С.Р.П. Народний комісаріат освіти. – Харків : Державне вид-во України, 1929. – 103 с.
35. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон / Василь Шкляр. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 384 с.
36. Яновський Ю. Твори: [в 5 т.]. / Юрій Яновський. – К. : Дніпро, 1982 – 1983. – Т. 1 – 5.

References

1. Andrukhovych Yu. Dvanadtsiat obruchiv: Roman / Yurii Andrukhovych. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2013. – 288 c.
2. Antonenko-Davydovych B. Yak my hovorymo/ Borys Antonenko-Davydovych. – K. : Vyd. dim «KM Academia», 1994. – 254 s.
3. Bol'shoi akademicheskii slovar' russkogo yazyka / [gl. red. K. S. Gorbachevich ; Ros. akad. nauk, In-t lingvist. issled.]. – M.; SPb. : Nauka, 2004-2010. – T. 1 – T. 14 (A – Otryt').
4. Bol'shoi tolkovyy slovar' russkogo yazyka / [gl. red. S. A. Kuznetsov.]. – SPb. : Norint, 2001. – 1536 s.
5. Vyrhan I. O. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk stal'nykh vyraziv / I. O. Vyrhan, M. M. Pylynska. – Kharkiv: Prapor, 2002. – 864 s.
6. Gaynutdinova A. F. Substantivatsiya mestoimenyi v russkom yazyke. Tematicheskie grupy substantivirovannykh mestoimenyi / A. F. Gaynutdinova // Vestnik Chelyabinskogo gosuniversiteta, 2010. – № 21 (202). – S. 16-18. – Rezhim dostupa : <http://www.lib.csu.ru/vch/202/003.pdf>
7. Hinzburh M. Genderni osoblyvosti ukrainskoi movy, na yakii treba zvažhaty / Mykhailo Hinzburh // Ukrainoznavchyi almanakh. – Vyp. 9. – Kyiv; Melitopol, 2012. – S. 75-83. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ukralm/2012_9/ginzburh.pdf
8. Hohol M. Nich proty Rizdva. Z maliunkamy / M. Hohol; [per. M. Rylskoho.]. – K. : Knyhospilka, [1929]. – 56 s.
9. Gogol' N. V. Polnoe sobranie sochineniy / N. V. Gogol'; [gl. red. N. A. Meshcheryakov.]. – T. 1. – Gants Kyukhel'garten. Vechera na khutore bliz Dikan'ki. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1940. – 556 s.
10. Honchar O. Tvory: [v 7 t.]. / Oles Honchar. – K. : Dnipro, 1987-1988. – T. 1-7.
11. Hutsalo Ye. Tvory: [v 5 t.]. / Yevhen Hutsalo. – K. : Dnipro, 1996-1997. – T. 1-5.
12. Dostoevskiy F. M. Sobranie sochineniy: v 15 t. / F. M. Dostoevskiy. – L.: «Nauka», Leningradskoe otdelenie, 1988—1996. – T. 13. – Dnevnik pisatelya. 1876. – S. 13. – Rezhim dostupu: <http://rvb.ru/dostoevski/01text/vol13/130.htm>
13. Zabuzhko Oksana. Muzei pokynutykh sekretiv : roman. / Oksana Zabuzhko. – K.: Spadshchyna, 2012. – 832 s.
14. Zahrebelnyi P. Tvory: [v 6 t.]. / Pavlo Zahrebelnyi. – K. : Dnipro, 1979-1981. – T. 1-6.
15. Kurylo O. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / Olena Kurylo. – K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2004. – 303 s. (peredruk vydannia 1925 r.).
16. Nakonechnyi M. Ukrainska mova : prohrama-konspekt z dodatkom pro novyi pravopys ukrainskyi / M. Nakonechnyi. – Kharkiv : Rukh, [1928]. – 240, 24 s. – (Biblioteka ukrainoznavstva).
17. Ohiienko I. Nasha literaturna mova / Ivan Ohiienko (Mytropolyt Ilarion); [uporiad., avt. peredmovy ta komentariv M. S. Tymoshyk.]. – K. : Nasha kultura i nauka, 2011. – 356 s. – (Bibliotekna serii Fundatsii im. mytropolyta Ilariona (Ohiienka) «Zapiznile vorottia». Serii 2. «Zarubizhni pershodruky», t. 9).
18. Ostrovskiy V. I. A ukrainskoiu kazhut tak... / V. I. Ostrovskiy, H. F. Ostrovska. – Odesa: Astroprint, 2008. – 400 s. – (Serii naukovykh i khudozhnikh knyh: «Bereh Ovidiia». T. VII).
19. Peshkovskiy A. M. Russkiy sintaksis v nauchnom osveshchenii / A. M. Peshkovskiy. – [8 izd., dop.]. – M.: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2001. – 544 s.
20. Ponomariv O. D. Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy: pidruchnyk / O. D. Ponomariv. – K. : Lybid, 1992. – 248 s.
21. Poslovitsa ne mimo molvitsya. Nema pryppovidky bez pravdy: rosiiski pryslivia ta prykazky z ukrainskymy vidpovidnykamy / [uklad. N. Bielienskova.]. – [2-e vyd., vypr. y dop.]. – K. : Dnipro, 1969. – Rezhym dostupu : <http://uadocs.exdat.com/docs/index-187095.html>
22. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk : [u 4 t.]. / Hol. red. A. E. Krymskiy. T. 1 (A-Zh) – K.: Chervoniy shliakh, 1924. – 290 s.; T. 2, Vyp. 1 (Z-K). – K. : DVU, 1929. – 392 s. ; Vyp. 2 (L-Namykyvat). – Kharkiv : URE, 1932. – S. 393-724 ; Vyp. 3 (Namyil-Niat). – Kharkiv : URE, 1933. – S. 725-1056.
23. Russkaya grammatika. T. 1: Fonetika. Fonologiya. Udarenie. Intonatsiya. Slovoobrazovanie. Morfologiya / N. Yu. Shvedova (gl. red.). – M. : Nauka, 1980. – 784 s.
24. Semykolenova O. Kliuchovi kompetensii provedennia genderno-pravovoi ekspertyzy / Olena Semykolenova // Zakonotvorchist: Praktychni aspekty vprovadzhenia pryntsypu rivnykh prav ta mozhlyvosti zhinok i cholovikiv v diialnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy / Prohrama spriannia Parlamentu II: Prohrama rozvytku zakonotvorchoi polityky. – K. : Moskalenko O.M. FOP, 2010. – S. 114-142. – Rezhym dostupu: <http://pdp.org.ua/books/2380-2010>
25. Syniavskiy O. Normy ukrainskoi literaturnoi movy / Oleksa Syniavskiy. – Lviv : Ukrainske vydavnytstvo, 1941. – 363 s.
26. Slovar' sovremennoho russkogo literaturnogo yazyka: [v 17-ti t.]. / AN SSSR. In-t rus. yaz. – M. ; Leningrad: Nauka, 1950-1965. – T. 1-17.
27. Slovnyk ukrainskoi movy: [v 11 t.]. / Red. kol. I. K. Bilodid ta in. – K. : Nauk. dumka, 1970-1980.
28. Sulyma M. Ukrainska fraza: koroteni nacherky : Posibnyk ta pidruchnyk dlia profshkil i pedvuziv, derzhkursiv ukrainoznavstva i rob. bibliotek uchytelia ustanov Sotsyalkhu / M. Sulyma ; Ukrliknep pry UPO NKO USRR. – Kharkiv : Rukh, [1928]. – 97 s. – (Biblioteka ukrainoznavstva) – Rezhym dostupu : <http://r2u.org.ua/node/186>
29. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia / [za zah. red. akad. URSR I. K. Bilodida.]. – K. : Naukova dumka, 1969. – 584 s.
30. Suchasna ukrainska literaturna mova. Stylistyka / [za zah. red. akad. URSR I. K. Bilodida.]. – K. : Naukova dumka, 1973. – 588 s.

31. Suchasna ukrainska mova: pidruchnyk / [za red. O. D. Ponomareva]. – [2vyd., pererob.]. – K. : Lybid, 2001. – 400 s.
32. Terminolohichna robota. Zasady i pravyla rozroblennia standartiv na terminy ta vyznachennia poniat : DSTU 3966-2009. – K. : Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2010. – IV, 31 s. – (Natsionalnyi standart Ukrainy).
33. Ukrainnyi pravopys / Narodnyi komisariat osvity USRR. – Kharkiv : Radianska shkola, 1933. – 95 s.
34. Ukrainnyi pravopys / U.S.R.R. Narodnyi komisariat osvity. – Kharkiv : Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1929. – 103 s.
35. Shkliar V. M. Zalyshenets. Chornyi Voron / Vasyl Shkliar. – Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2011. – 384 s.
36. Yanovskyi Yu. Tvory: [v 5 t.]. / Yurii Yanovskyi. – K. : Dnipro, 1982 – 1983. – Т. 1 – 5.

Гинзбург Михаил Давыдович, доктор технических наук, профессор

Средний род в украинских обших и профессиональных текстах: традиции словоупотребления

В статье, основываясь на трудах ведущих лингвистов «золотого десятилетия» и наших дней, изложены четыре основных смысловых варианта употребления среднего рода в украинских текстах. Они проиллюстрированы цитатами, взятыми из произведений классиков украинской досоветской и советской литературы, а также современных украинских писателей. Отмечены особенности употребления среднего рода, отличающие украинский язык от русского, и эти отличия подтверждены сравнением российских поговорок и пословиц с их украинскими эквивалентами, а также оригинального текста Николая Гоголя с его украинским переводом Максима Рильского.

Ключевые слова: гендер, грамматическая категория рода, средний род, словоупотребления

Ginzburg Mychajl Davydovych, Doctor of Technical Sciences, Professor

The neuter gender in ukrainian general and professional texts: traditions of word usage

In this article, based on the papers by leading linguists of the «Golden decade» and of the present-day, four primary semantic variations of a usage of the neuter gender in Ukrainian texts are considered. They are illustrated with examples from the classics of pre-Soviet and Soviet Ukrainian literature and contemporary one.

The first semantic variation which is most important for general and professional texts, is used when the question is about everybody, somebody or nobody from a certain group of women and men. The Ukrainian language in such context uses pronominal nouns *кожне, всяке (усяке), жодне*, and substantivized adjectives of the neuter gender. This fact is proved by examples from the narratives by Yuri Yanovskyi (Юрій Яновський), Oles Honchar (Олеся Гончар), Pavlo Zahrebnyi (Павло Загребельний), Yevhen Hutsalo (Євген Гуцало), Oksana Zabuzhko (Оксана Забужко), Yuri Andrukhovych (Юрій Андрухович), and Vasyl Shkliar (Василь Шкляр). Such usage is also found in professional texts by Olena Kurylo (Олена Курило) and Mykola Nakonechnyi (Микола Наконечний).

The Russian language does not have such features, and uses substantivized pronoun of the masculine gender *каждый, всякий, ни один* when the question is about everybody, anybody or nobody from group of women and men. This is illustrated by the comparison of Russian sayings and proverbs with their Ukrainian equivalents, as well as the original text by Nikolai Gogol (Микола Гоголь) with its Ukrainian translation made by Maksym Rylskyi (Максим Рильський).

The second semantic variation of neuter usage is uncertainty that is when before our imagination, thought or feeling is uncertain thing. In this case, the Ukrainian language uses pronouns *воно* and *щось* of the neuter gender, while Russian speakers use pronoun *кто-то* of the masculine gender.

The third semantic variation is associated with a semantic description of the situation arising from the action of natural factors. Here are useful impersonal sentences with verbs in the past tense and neuter form in *-ло*, such as *Трубу покорило іржею; Опори лінії електропередавання повалило вітром; Човен знесло течією*. Such impersonal sentences emphasize the objectivity of natural processes, their independence from the will of man. Basing on the works by Oleksa Snyavskyi (Олекса Синявський) it is shown the semantic difference between impersonal sentences such as *опору повалило* and other subjectless sentences, particularly sentences with unchangeable verbal predicate forms in *-но, -то* (*опору повалено*) and indefinite-personal sentences (*опору повалили*).

The fourth semantic variation is used when speaker want to emphasize sympathy (tenderness, endearment, etc.) or antipathy (irony, contempt, etc.) to some person. Such contexts can take place only in the general texts, but do not used in the professional ones. Such emotional connotation can be gained when a form of the neuter gender contrast with a form of the other (masculine or feminine) gender, and this both form are used to the same person. However, we do not see such a contrast in relation to pronominal nouns *кожне, всяке (усяке), жодне*, as far as they take no relation to one person of a define sex (woman or man), and specify that a person regardless of his/her sex distinguished from a certain group, finds commonality with others persons of this group.

Thus, the contexts with pronominal noun *кожне, всяке (усяке), жодне*, and substantivized adjectives of the neuter gender are stylistically neutral and gender-tolerant. Therefore, they should be widely used in general and professional texts.

Due to the criterion of «correspondence between lexical meaning of a term and the concept designated by this term» the term «*ніякий рід*», removed in 1933, is more transparent then the modern term «*середній рід*». This gives reason to return the term «*ніякий рід*» in the active usage as allowed synonymous one to the term «*середній рід*» used today.

Key words: gender, the grammatical category of gender, neuter, word usage.